

Wpływ XVI-wiecznych przekładów Ewangelii na translacje późniejsze – analiza porównawcza leksyki z zakresu ubioru

Historia przekładów Pisma Świętego pokazuje, że w praktyce translatorskiej dochodzi do konfrontacji dwóch przeciwstawnych założeń: tradycjonalistycznego i antytradycjonalistycznego. Zwolennicy pierwszego wskazują, że „Biblia jako tekst sakralny powinna się cechować językiem pięknym i podniosłym, utrzymanym w ramach stworzonego głównie przez księdza Jakuba Wujka polskiego stylu biblijnego” (Walczak 1999: 79). Nie zobowiązuje to jednak do zachowania w tłumaczeniu wszystkich archaizmów. Ich występowanie w tekście należy ograniczyć do form dzisiaj zrozumiałych. Drugie, czyli nowatorskie stanowisko zakłada, że „przekład powinien być sporządzony w języku odbiorcy, w języku tego, który tłumaczeniem będzie się posługiwał” (Banak, Jańczuk 2001: 73). Oznacza to modernizację tekstu i wprowadzenie słownictwa potocznego, używanego przez osoby sięgające po Biblię. Te dwie przeciwstawne tendencje, jeszcze tak nienazwane, widać też w XVI-wiecznych przekładach biblijnych; przykładowo pierwsze ówczesne tłumaczenia można rozpatrywać w taki sposób. Katolickie Biblie z 1556 i 1561 roku realizują tradycjonalistyczne podejście, przekłady protestanckie z 1551 i 1553 roku wpisują się zaś w nurt modernistyczny. Także w licznych XX i XXI-wiecznych przekładach Pisma Świętego autorzy albo wykorzystują stylizację archaiczną, odwołując się do XVI-wiecznych pełnych przekładów Biblii (odpowiednio Biblii brzeskiej dla protestantów i Biblii Wujka – dla katolików), albo rezygnują ze stylu podniosłego, zbliżając język translacji do polszczyzny współczesnej.

Celem artykułu jest przedstawienie wybranych wyników analizy porównawczej leksyki z zakresu ubioru, wyekscerpowanej z dziesięciu XVI-wiecznych przekładów Ewangelii na język polski i translacji późniejszych: Biblii gdańskiej (1632), Biblii Tysiąclecia (wyd. online – 2003 r., www.biblia.deon.pl), Biblii warszawskiej (pełne wydanie w 1975 r.) oraz ekumenicznego przekładu Nowego Testamentu (2001). Podjęta została próba odpowiedzi na pytanie, czy w Biblii gdańskiej i translacjach

XX-wiecznych wybrane realia starożytnej Palestyny związane z odzieżą zostały zobrazowane za pomocą leksyki używanej w przekładach starszych, a tym samym, czy między wskazanymi tekstami zachodzą pewne zależności leksykalne w wybranym polu semantycznym, oraz jakie relacje semantyczne łączą leksemy pojawiające się w tych samych kontekstach w różnych translacjach.

W polskiej literaturze naukowej można wskazać prace, których autorzy dokonują kompleksowego porównania wybranych tłumaczeń Biblii pod różnym kątem. Tomasz Lisowski w pracy *Sola Scriptura. Leksyka Nowego Testamentu Biblii gdańskiej (1632) na tle porównawczym. Ujęcie kwantytatywno-dystrybucyjne* (2010) dowodzi, że zestawienie danych liczbowych dotyczących leksyki przekładów może potwierdzić zależności występujące między nimi oraz wskazać indywidualne preferencje tłumacza w kwestii wyboru odpowiednich polskich środków językowych, które mają oddać tekst podstawy przekładu. Za pomocą metod statystycznych badacz przedstawia relacje intertekstowe oraz różnice ujawniające się na płaszczyźnie leksykalnej między Biblią gdańską a Biblią brzeską, przekładem Nowego Testamentu z Biblii Jakuba Wujka z 1599 roku i Nowym Testamentem gdańskim z 1606 roku. Z kolei Maria Szurek w publikacji *Z dziejów polszczyzny biblijnej* (2013) porównuje Biblię Jakuba Wujka i Biblię gdańską, koncentrując się na utrwalonych połączeniach wyrazowych i włączając w zakres swoich badań „konstrukcje imiesłowowe i bierne; szyk orzeczenia i zaimka dzierżawczego; rodzaj przydawki w grupach nominalnych oraz wielospójnikowe użycie wskaźników zespolenia międzyzdaniowego” (Szurek 2013: 15). Autorka pomija analizę leksyki, wychodząc z założenia, że „o pokrewieństwie leksykalnym Biblii Wujka m.in. z Biblią gdańską wyczerpująco dużo zostało powiedziane w monografii Tomasza Lisowskiego (Szurek 2013: 14). Elżbieta Belcarzowa natomiast w książce *Polskie i czeskie źródła przekładu Biblii Leopolda* (2006) przedstawia zgodności przekładu z 1561 r. z przekładem Nowego Testamentu Stanisława Murzynowskiego, podkreślając m.in. że „Przekład Murzynowskiego często zrywał z nadmierną wiernością tłumaczenia wobec tekstu Wulgaty (...), toteż większość pożyczek BL z Murzynowskiego cechuje właśnie odejście od Wulgaty, przekład nie tyle dosłowny, co zrozumiały” (Belcarzowa 2006: 53).

W analizie skupiłam się zwłaszcza na leksyce przekładów XX-wiecznych, wskazując podobieństwa i różnice między nimi a przekładami XVI-wiecznymi w wybranych fragmentach Ewangelii. Na uwagę zasługuje szczególnie ekumeniczny przekład Nowego Testamentu, który

odznacza się daleko posuniętą rezygnacją z archaizacji języka, którą – chyba niesłusznie – utożsamia się zbyt często z dostojeństwem i powagą. Przekład dokonany został na współczesny język polski bez opcji w żadną stronę: ani w stronę zbyt potoczności, ani w stronę czcigodnych, lecz przebrzmiałych i dziś już nie zawsze zrozumiałych tradycji translatorskich (Banak, Jańczuk 2001: 72).

Podpoła i mikropoła	Jednostki leksykalne
1. Ogólne nazwy odzieży (w tym rodzaje materiałów)	<i>odzienie, pąwłoka, przyodziewanie, purpura, sukno, szárłat, szata, sierść (tylko w wyrażeniu: wielbłądowa / wielbłądzia), ubiór</i>
1a. Nazwy części odzieży	<i>kraj, podolek</i>
2. Nazwy ubiorów wierzchnich	<i>płaszcz, sukienka, suknia, żupica</i>
3. Nazwy ubiorów spodnich	<i>koszula</i>
4. Nazwy ubioru pokutnego	<i>włosienie, włosiennica, wór</i>
5. Nazwy czynności zakładania ubrań	<i>oblekać (jako imiesłów bierny obleczony), obłóczyć (się), obłóczyć się, opasać się, przepasać/przepászać się (jako imiesłów bierny przepasany), przyoblekać się, przyodziewać (jako imiesłów bierny przyodziány), ubierać się (jako imiesłów bierny ubrany)</i>
6. Nazwy czynności przygotowywania materiałów na ubrania	<i>dziać (tylko jako imiesłów dziany), tkać (tylko jako tkany), utkać (tylko jako utkany)</i>
7. Nazwy czynności szycia i naprawy ubrań	<i>nászywać, wpráwować, wpuszczáć/wpuszczáć, wszywać</i>
8. Nazwy uszkodzenia ubrania i jego naprawy	<i>łáta, przedarcie/przedarcie/przedárcie, rozdárcie/roz-darcie, rozpor, wtoka, zdárcie, wypełnienie, zálátanie</i>
9. Nazwy płatów materiałów	<i>sztuká, plát/plát</i>
9a. Nazwy płatów materiałów o różnym przeznaczeniu	<i>chusta, prześcierádko, ręcznik</i>
10. Nazwy dodatków uzupełniających ubiór	<i>pas/pás</i>
11. Nazwy przybrania głowy skazanego Jezusa	<i>korona (tylko w wyrażeniach: korona cierniowa/ćierniowa/cirniowa/korona z ciernia), wieniec (w wyrażeniach: z ciernia/cierniowy wieniec)</i>
12. Nazwy obuwia	<i>bot/bót , obuwie, szkornia, trzewik</i>
12a. Nazwy części obuwia	<i>rzemień/rzemyk/rzemyczek</i>
13. Nazwy czynności zakładania butów	<i>obuć (tylko jako obuty), obuwać, przyobuwać</i>

Tabela nr 1. Klasyfikacja jednostek leksykalnych należących do pola UBIÓR

Zgodna z metodologią pól semantycznych analiza słownictwa pochodzącego z pierwszych drukowanych przekładów Ewangelii jest tematem rozprawy doktorskiej, którą przygotowuję pod kierunkiem prof. Aliny Kępińskiej w Zakładzie Historii Języka Polskiego i Dialektologii na Wydziale Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego. Pod uwagę wzięłam Ewangelie z następujących przekładów: pierwszego protestanckiego, częściowego tłumaczenia Nowego Testamentu, dokonanego w 1551 roku przez Stanisława Murzynowskiego – jest to tylko Ewangelia św. Mateusza; Nowego Testamentu Zupełnego z 1553 roku, przygotowanego przez tego samego tłumacza; katolickiego Nowego Testamentu Szarffenbergera z 1556 roku; Biblii Leopoldy wydanej w 1561 roku; pełnego protestanckiego tłumaczenia całej Biblii z 1563 roku, znanego jako Biblia brzeska; ariańskich tłumaczeń Nowego Testamentu Szymona Budnego, wydrukowanych w 1570 i 1572 roku; Nowego Testamentu w przekładzie Marcina Czechowica z 1577 roku; Nowego Testamentu w przekładzie Jakuba Wujka z 1593 i ocenzonego wydania całej Biblii z 1599 roku. Transkrypcje Ewangelii z wymienionych przekładów w formie elektronicznej zostały przygotowane w ramach projektu *Szesnastowieczne przekłady Ewangelii*, który był realizowany na Wydziale Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego w latach 2010-2013 pod kierunkiem Izabeli Winiarskiej-Górskiej. Wyniki prac zespołu dostępne są na stronie internetowej www.ewangelie.uw.edu.pl, dzięki przeglądarce wersetów równoległych umożliwiającej odczytywanie zarówno wybranych fragmentów jednego przekładu, jak i poszczególnych wersetów wszystkich translacji jednocześnie.

Analizę słownictwa z zakresu ubioru rozpocząłam od wyekscerpowania odpowiednich leksemów z przekładów XVI-wiecznych. Podział 58 jednostek leksykalnych na pola i podpola, ustalony na podstawie samego materiału, ale także w nawiązaniu do propozycji Marii Borejszo omawiającej nazwy ubiorów w języku polskim do roku 1600 (Borejszo 1990), prezentuje tabela nr 1.

Najwięcej jednostek leksykalnych znajduje się w podpolu OGÓLNE NAZWY ODZIEŻY, w którym wyróżniono mikropole NAZWY CZĘŚCI ODZIEŻY. W podpolu tym występują m.in. takie określenia, jak: *odzienie*, *przyodziewanie* (przy czym w analizowanych Ewangeliach ten wyraz występuje tylko raz), *szata* oraz *ubiór*. Nie wskazują one konkretnego rodzaju ubrania, nie potwierdzają, czy chodzi tu o suknię lub płaszcz. SStp podaje ogólne znaczenie dwóch z tych leksemów, mianowicie *szata* ‘odzienie, odzież’ (z germ. *hetaz*) oraz *przyodziewanie* ‘ubranie, okrycie, szata’, brak tu wyrazów *odzienie* i *ubiór*. Według SPXVI *odzienie* to: 1. ‘wszystko to, w co się człowiek ubiera; ubiór, strój’; 2. ‘okrycie na coś’, nie występuje tu jednak słowo *ubiór*. Znaczenie tego ostatniego wyrazu podane jest tu zatem za słownikiem staropolskich nazw ubiorów, zawartym w monografii Marii Borejszo. Wymienione leksemy z XVI-wiecznych przekładów – po odwołaniu do definicji w SStp, SPXVI i słownika M. Borejszo – można potraktować

1551	miękkie szaty	1553	miękkie szaty	1556	odzień miękkie	1561	kosztowny i miękki ubiór	1563	miękkie szaty	1570	miękkie szaty	1572	miękkie szaty	1577	miękkie szaty	1593	miękkie szaty	1599	miękkie szaty	1632	miękkie szaty	1975	miękkie szaty	2001	wytworzone ubrania	2003	miękkie szaty
miękkie odzień	miękkie odzień	miękkie odzień	rozkoszne szaty	miękkie szaty	miękkie szaty	miękkie odzień	miękkie szaty	miękkie szaty	miękkie szaty	miękkie szaty	miękkie szaty	miękkie szaty	miękkie szaty	miękkie szaty	miękkie szaty	miękkie szaty	miękkie szaty	miękkie szaty	miękkie szaty	miękkie szaty	miękkie szaty	miękkie szaty	miękkie szaty	miękkie szaty	miękkie szaty	miękkie szaty	

Tabela nr 2. Wymienność leksemów odzień, szaty, ubiór w Mt 11,8.

Lokalizacja	1551	1553	1556	1561	1563	1570	1572	1577	1593	1599	1632	1975	2001	2003
Mt 5:40	suknia	suknia	suknia	plaszcz	plaszcz	plaszcz	plaszcz	plaszcz	plaszcz	plaszcz	plaszcz	plaszcz	plaszcz	plaszcz
Mt 9:16	suknia	suknia	suknia	odzień	szata	szata	szata	szata	szata	szata	szata	szata	ubranie	ubranie
Mt 9:16	suknia	suknia	suknia	szata	szata	szata	szata	szata	szata	szata	szata	szata	szata	ubranie (całość)
Mt 9:21	odzień	odzień	odzień	odzień	odzień	odzień	odzień	odzień	szata	szata	szata	szata	szata	plaszcz
Mk 2:21	brak	suknia	suknia	odzień	szata	szata	szata	szata	szata	szata	szata	szata	ubranie	ubranie
Mk 5:27	brak	odzień	odzień	szata	szata	szata	szata	szata	szata	szata	szata	szata	plaszcz	plaszcz
Mk 5:28	brak	odzień	odzień	szata	szata	szata	szata	szata	szata	szata	szata	szata	plaszcz	plaszcz
Mk 5:30	brak	szata	szata	odzień	szata	odzień	odzień	szata	szata	szata	szata	szata	plaszcz	plaszcz
Mk 10:50	brak	suknia	odzień	odzień	plaszcz	plaszcz	plaszcz	plaszcz	plaszcz	suknia	plaszcz	plaszcz	plaszcz	plaszcz
Mk 13:16	brak	odzień	odzień	odzień	plaszcz	plaszcz	plaszcz	plaszcz	plaszcz	suknia	szata	plaszcz	plaszcz	plaszcz
Łk 5:36	brak	sukno	sukno	odzień	sukno	odzień	odzień	sukno	sukno	suknia	szata	szata	ubranie (nowe)	ubranie
Łk 5:36	brak	suknia	suknia	odzień	szata	odzień	odzień	szata	szata	szata	szata	szata	ubranie (stare)	ubranie
Łk 6:29	brak	suknia	plaszcz	plaszcz	plaszcz	plaszcz	plaszcz	plaszcz	plaszcz	plaszcz	plaszcz	plaszcz	plaszcz	plaszcz
Łk 8:44	brak	odzień	odzień	odzień	szata	odzień	odzień	szata	szata	szata	szata	szata	plaszcz	plaszcz

Tabela nr 3. Leksemy oddające greckie słowo ἕματιον w wybranych lokalizacjach w Ewangeliach.

jako synonimy, zgodnie z założeniem Jurija Apresjana, który pisał, że „Synonimy w wąskim sensie powinny mieć w słowniku tę samą definicję, tzn. powinny być przekładane na to samo wyrażenie języka semantycznego” (Apresjan 1980: 283). Wymienność powyższych leksemów w wybranym kontekście w różnych przekładach obrazuje werset 11,8 z Ewangelii według św. Mateusza, który w translacji z 1551 roku brzmi: „Ale coście wżdy byli wyszli widzieć? Człowieka-li w **miękkie szaty** obleczonego? Otoć którzy się w **miękkim odzieniu** noszą na pałacach krolewskich są”. Leksemy wraz z określeniami używane przez autorów pozostałych przekładów prezentuje tabela nr 2.

W analizowanym wersecie najczęściej używanym leksemem jest *szata*. W polu *UBIÓR* występuje 221 razy, w tym 67 razy z różnymi przydawkami: *biała* (12), *błyszcząca* (1), *czerwona* (4), *długa* (3), *godowna* (2), *kosztowna* (1), *miękką* (16), *naprzedniejsza* *najprzedniejsza* (3), *pawłoczana* (1), *płocienna* (1), *pierwsza* (2), *przednia* (1), *rozkoszna* (2), *wiotcha* (6), *stara* (9), *światna* (2), *szarłatowa* (1), *wesela* (2). Leksem *odzienie* używany jest jako jego zamiennik, nie tylko w powyższym fragmencie. Jest on drugim słowem o najwyższej frekwencji. W przekładach z XVI wieku został użyty łącznie 210 razy, w tym 33 razy z dodatkowymi określeniami: *błyszczące się* (1), *godne* (1), *godom przystojne* (1), *łsnące/łśniące* (2), *miękkie* (5), *pawłoczane* (1), *pocziwe* (1), *purpurzane* (1), *stare* (6), *swadziebne* (1), *światłe* (2), *wiotche* (2), *weselne* (4), *na wesele* (2) oraz *wesela* (4). Słowo *ubiór* pojawia się cztery razy z różnymi określeniami: *kosztowny a miękki*, przydawką rzeczowną *wesela* (2) oraz *biały i łsnący się*.

Autorzy późniejszych przekładów, w tym translacji XX-wiecznych, w wersecie Mt 11,8 nie zrezygnowali z biblijnej tradycji stylistycznej i zachowali w tekstach leksem *szata* mający wydźwięk archaiczny i wyraźnie nawiązujący do takich dawnych wyrażen, jak: *człowiek w miękkie szaty obleczony* (1551) czy *człowiek w kosztowny a miękki ubiór ubrany* (1561). Jedynie w ekumenicznym przekładzie Nowego Testamentu odnajdujemy wyrażenie *człowiek wytwornie ubrany*. Odstępstwo przekładu ekumenicznego od translacji XVI-wiecznych oraz XX- i XXI-wiecznych widać też w kilku innych lokalizacjach, w których pojawia się słownictwo związane ubiorem, np. Mt 6,25 czy Mt 10,10. W pierwszym fragmencie prawie wszyscy tłumacze (również współcześni) użyli leksemu *odzienie* (obok obecnego tylko w Biblii Leopolda słowa *przyodziewanie*), natomiast autorzy przekładu z 2001 roku – *ubranie*. Z kolei w Mt 10,10 tradycja oddania greckiego leksemu *χιτωνά* czy łacińskiego *tunica* przez polskie słowo *suknia* (konsekwentnie wprowadzone od przekładu z 1551 po Biblię Tysiąclecia) zostaje zaburzona w Nowym Testamencie ekumenicznym przez słowo *koszula*. Jest to zgodne z następującym założeniem autorów tego przekładu: „(...) starożytne terminy, dziś, jak się wydaje, dla większości niezrozumiałe, jak na przykład *tunika*, *kohorta*,

staraliśmy się tam, gdzie jest to możliwe, zastąpić współczesnymi odpowiednikami, jak *koszula, oddział*” (Kiedzik 2001: XVI).

W wypadku słownictwa określającego ubiór wierzchni nie tylko w przekładzie ekumenicznym, lecz także we wszystkich przedstawianych przekładach widoczna jest zasada zmiennej ekwiwalencji językowej, która polega na tym, że „nie ma konsekwentnego przekładania terminów greckich jednym i tym samym odpowiednikiem polskim” (Banak, Jańczuk 2001: 74). I tak grecki leksem *ματιον* występujący m.in. w Mt 5,40, Mt 9,16, Mt 9,21, Mk 2,21, Mk 5,27, Mk 5,28, Mk 5,30, Mk 10,50, Mk 13,16, Łk 5,36, Łk 6,29 czy Łk 8,44 oddawany jest przez różne słowa, mianowicie: *suknia, płaszcz*, ogólne nazwy odzieży *szata, odzienie, ubranie*, ale także nazwę materiału *sukno*, co obrazuje tabela nr 3.

Leksemy występujące we wskazanych lokalizacjach pozostają ze sobą w różnych stosunkach semantycznych. Zostały one użyte jako zamienniki, jednak nie można twierdzić, że są synonimami. Stan ten potwierdza spostrzeżenia Krystyny Długosz-Kurczabowej:

System leksykalny polszczyzny jest bardzo bogaty i dzięki temu stwarza możliwości zróżnicowanego, indywidualnego kształtowania wypowiedzi (także przekładu). Wyrazów absolutnie synonimicznych jest niewiele; wiele jest natomiast wyrazów bliskoznacznych, które różnią się nacechowaniem emocjonalnym, chronologicznym, zakresem użycia, łączliwością (Długosz-Kurczabowa 1998: 76).

Relacją synonimii są ze sobą powiązane słowa *szata, odzienie i ubranie*. Nie wskazują one konkretnego typu odzienia, w przeciwieństwie do leksemów *płaszcz* i *suknia*. W czasach biblijnych *płaszcz* był podstawowym odzieniem wierzchnim (Rops 1964: 299). Choć jego krój nie jest do końca znany, wiadomo, że ubranie to wykonywane było z wełny, włosia kozłego lub z bawełny. Chronił przed deszczem i wiatrem, a nocą pełnił funkcję przykrycia (Wight 2001: 81). *Suknia* oznacza ‘wierzchni strój kobiecy lub męski’ (SStp). Leksem ten (jak również słowo *płaszcz*) jest hiponimem wobec hiperonimu *szata* lub *odzienie*. Trudno określić, w jakiej relacji pozostają ze sobą określenia *płaszcz* (‘rodzaj wierzchniego okrycia’ SStp) oraz *suknia* (jak w SStp). Współcześni badacze oba definiują dość enigmatycznie – jako ‘rodzaj wierzchniego okrycia’. Definicje słownikowe wskazują, że leksemy te w okresie XVI-wiecznych tłumaczeń Ewangelii mogły być synonimami. Jednak ze względu na wąski kontekst i fakt, że nie można wskazać dokładnych desygnatów, które były określane tymi słowami, przyjmuję, że te jednostki leksykalne są odpowiednikami częściowymi, czyli różnymi formalnie leksemami, między którymi zachodzi częściowa odpowiedniość oraz częściowa wspólnota zakresu znaczeniowego. We współczesnej polszczyźnie wskazane leksemy mają odmienne definicje (*płaszcz* według SJP PWN oznacza ‘wierzchnie okrycie sięgające kolan

lub dłuższe, noszone dla ochrony przed zimnem lub deszczem’, *suknia* – ‘jednoczęściowy strój kobiety, wkładany zwykle na uroczyste okazje’) i odsyłają do innych desygnatów, dlatego też współcześni tłumacze, mając na uwadze charakter dzieła, posłużyli się wymienionymi leksemami w ich dawnym znaczeniu.

Analiza jednostek leksykalnych oddających greckie słowo *ματιον* w wybranych lokalizacjach pokazuje, że najwięcej zbieżności można zauważyć w translacjach protestanckich – Biblii brzeskiej, Marcina Czechowica, Biblii gdańskiej i Biblii warszawskiej oraz katolickim przekładzie Jakuba Wujka z 1593 i 1599 roku. Zależności między przekładem z 1563 roku, pracą Jakuba Wujka i Biblią gdańską wskazywał Tomasz Lisowski (2010). Tłumaczenie Marcina Czechowica z 1577 roku było z kolei odpowiedzią na błędy popełnione w tłumaczeniu m.in. Biblii brzeskiej – porównanie obu tekstów pokazuje, że Czechowic wprowadził „dużą liczbę zmian, w tym sporo ważnych (stylistycznych i merytorycznych)” (Pietkiewicz 2002: 273), jednocześnie odwołując się do przekładu brzeskiego. Biblia warszawska natomiast jest współczesnym przekładem protestanckim, powstałym z inicjatywy Brytyjskiego i Zagranicznego Towarzystwa Biblijnego w Warszawie. Tak zwana „Brytyjka” zastąpiła Biblię gdańską używaną przez polskich ewangelików aż do lat 70. XX wieku. Jan Szeruda stwierdza, że „[w] Kościele ewangelickim wprawdzie odczuwano potrzebę nowego tłumaczenia Pisma Św. i zajmowano się tym zagadnieniem, lecz Biblii Gdańskiej z r. 1932 nie zdołano zastąpić inną, nowoczesną, zrozumiałą i przystępną” (Szeruda 1959: 8). Zbieżności leksykalne występujące między wcześniejszymi protestanckimi przekładami a Biblią warszawską w wypadku tłumaczenia greckiego słowa *ματιον* jako *szata* można tłumaczyć tym, że „Nowy Testament warszawski przejął dużo wyrażen w języku potocznym i literackim już nieużywanych. Tłumacze niewątpliwie chcieli nadać tekstowi charakter archaiczny, tj. starodawny, uroczysty” (Szeruda 1959: 12), a taki charakter wprowadza m.in. leksem *szata*.

Zupełnie inaczej wygląda tłumaczenie wybranego słowa w Biblii Tysiąclecia i przekładzie ekumenicznym. Autorzy tych translacji zrezygnowali z archaicznego leksemu *szata* na rzecz bardziej zakorzenionego w świadomości językowej współczesnego odbiorcy słowa *plaszcz*. Można tu również zauważyć ominięcie powtórzeń danego leksemu w tym samym kontekście poprzez zastosowanie przydawek *nowe* czy *stare* oraz określenia *całość* będącego zastępnikiem wyrazu *ubranie* w Nowym Testamencie ekumenicznym.

Integralną częścią odzieży w czasach Jezusa Chrystusa było obuwie – sandały (EB), które nosili „wszyscy mieszkańcy Palestyny – nawet ludzie bardzo ubodzy. (...) Sandały i rzemienie (paski do butów) były tak rozpowszechnione, że sandał symbolizował rzeczy posiadające najmniejsze znaczenie (...)” (STB). Greckie słowo *υποδηματα* oznaczające sandały zostało przełożone w polskich przekładach na różne sposoby. Największą wariantywnością odznaczają się

tu przekłady z XVI wieku, w których jako odpowiedniki występują leksemy *bót*, *obuwie*, *trzewik*, *szkornia* (m.in. w Mt 3,11, Mt 10,10, Mk 6,9, Łk 3,16, Łk 22, 35). W staropolszczyźnie *but* oznaczał ‘obuwie różnego kształtu i z różnego materiału, noszone przez mężczyzn i kobiety’ (SPXVI). Być może od leksemu *but* został utworzony wyraz *obuwie* oznaczający ‘trzewiki’ (Borejszo 1990: 163). Wyraz *trzewik* nazywa ‘lekkie obuwie ochraniające stopę’ (SStp), wywodzi się z prasłowiańszczyzny, a na gruncie języka polskiego prawdopodobnie został zapożyczony ze staroruskiego (*čerevii* ‘rodzaj obuwia z jednego kawałka skóry; miękki bucik’ SEJPBor). *Skornia* z kolei to ‘obuwie z cholewami osłaniające gołenię, czasem sięgające aż do kroku; buty z cholewami’ (Borejszo 1990: 178). Ta różnorodność lekсыkalna zauważalna jest również w Biblii gdańskiej, w której konsekwentnie używane są leksemy *obuwie* i *buty*, a tylko w jednej lokalizacji (Mk 6,9) *trzewiki*. Dopiero we współczesnych przekładach następuje ujednoczenie określeń obuwia poprzez wprowadzenie słowa *sandały* ‘rodzaj lekkiego obuwia, mającego zamiast przyszwyy rzemyki, paski ze skóry lub materiału; trepek’ (SJP-Dor). W języku polskim słowo *sandał* jest zapożyczeniem z języka łacińskiego (*sandalium*), które z kolei pochodzi od greckiego *sandalon*. Maria Borejszo wskazuje, że w polszczyźnie XVI-wiecznej pojawia się forma *sandala*. Została ona zanotowana w dziele *Pamiętniki Janczara, czyli Kronika turecka* autorstwa Serba Konstantego z Ostrowicy (Borejszo 1990: 177). SStp notuje leksem *sandał* wyłącznie w znaczeniu ‘drewno drzewa sandałowego’. Być może w XVI-wieku obuwie powszechnie używane w Palestynie, a co za tym idzie, określenie je oznaczające, nie były jeszcze znane.

Podobną zależność między XVI- czy XVII-wiecznymi a współczesnymi przekładami można zauważyć we fragmentach Mt 14,36 i Łk 8,44. W przekładzie Jakuba Wujka z 1593 roku wskazane wersety brzmią:

- *I prosili go aby się tylko dotykali kráju száty jego. A ktorzy się kolwiek dotknęli, ozdrowieli* (Mt 14,36);
- *Przystąpiwszy z tyłu, dotknęła się kráju száty jego: á nátychmiast się zástánowiło płynienie krwie jej* (Łk 8,44).

W translacjach z XVI wieku i Biblii gdańskiej występują określenia: *kraj* bądź *podolek odzienia*, *szaty* czy *plaszcz*, natomiast w przekładach współczesnych: *frędzle*, *skraj plaszcz* lub *szaty*. Słowa *kraj* (*skraj*) i *podolek* w odniesieniu do odzieży oznaczają ‘brzeg, krawędź; zakończenie przedmiotów, naczyń, szat’ (SPXVI, SEJPBor). *Frędzle* to leksem, który również oznacza zakończenie szaty, ale przede wszystkim ściśle wiąże się z realiami starożytnej Palestyny. W czasach, gdy żył Jezus Chrystus, „Żydzi nosili frędzle ze sznurka z fioletowej purpury umieszczone na »kraju« (rąbku) wierzchniej szaty (...). Miały im przypominać o wielkiej wadze przykazań Bożych” (STB). W XVI-wiecznej polszczyźnie występowało słowo *francla* (oraz jego różne warianty: *franczla*, *frandlija*, *franzla*, *frądzla*)

oznaczające ‘obszycie pasmanteryjne ze zwisającymi luźno nitkami, frędzla, stosowane m.in. jako ozdoba ubiorów’ (Borejszo 1990: 139). Trudno stwierdzić, czy mamy do czynienia z opisem tego samego desygnatu oraz dlaczego słowo *frędzle* pojawia się dopiero w przekładach XX-wiecznych. Być może fakt ten wynika z dokładnego poznania kultury odległego regionu, a także z właściwości samych współczesnych przekładów, których „istotną cechą (...) jest modernizacja fonetyczno-graficzna, morfologiczna, leksykalna, frazeologiczna oraz syntaktyczna Wujkowej polszczyzny biblijnej (...)” (Długosz-Kurczabowa 1998: 66).

Tłumaczenie Pisma Świętego było i jest zadaniem trudnym, wymagającym dużej wiedzy i odpowiednich umiejętności. W polskim dyskursie religijnym nie brakuje słów krytyki pod adresem tłumaczy choćby Biblii Tysiąclecia. Można przywołać tu słowa ks. Eugeniusza Dąbrowskiego, który „jako jedyny nie przystąpił do projektu tłumaczenia [BT – przyp. M.S.], gdyż uważał, że nie ma w Polsce wystarczającego zespołu hebraistów, mogących sprostać zadaniu tłumaczenia Starego Testamentu” (Majewski 2013: 146). W wypadku XVI-wiecznych przekładów duży problem stanowiły nieznane realia starożytnej Palestyny. Na słownictwo dawnych i współczesnych przekładów Biblii wpływają również m.in. konfesja tłumacza czy język tekstu oryginalnego. Wszystkie wymienione czynniki kształtują leksykę różnych przekładów Pisma Świętego, która jako jeden z wielu elementów struktury tekstu staje się przedmiotem krytyki kolejnych tłumaczy i bywa wykorzystywana lub odrzucana w ich pracy. Porównując wybrane przekłady, można więc dostrzec nie tylko różnice między nimi (*buty czy trzewiki* w przekładach dawnych wobec *sandałów* w przekładach współczesnych), lecz także podobieństwa (np. leksemy *szata, płaszcz* w tych samych lokalizacjach w przekładzie Marcina Czechowica, Jakuba Wujka, Biblii Gdańskiej i Biblii Warszawskiej). Zestawienie wybranych wersetów wskazanych kilkunastu translacji potwierdza przede wszystkim bogactwo zarówno polszczyzny dawnej, jak i dzisiejszej.

Bibliografia

- Apresjan J., 1980, *Semantyka leksykalna: sinonimiczne środki języka*, Warszawa.
- Belcarzowa E., 2006, *Polskie i czeskie źródła przekładu Biblii Leopolda*, Kraków.
- Banak J., Jańczuk L., 2001, *O ekumenicznym tłumaczeniu Nowego Testamentu*, „Roczniki Teologiczne Warszawsko-Praskie”, z. 1, s. 69–90.
- Borejszo M., 1990, *Nazwy ubiorów w języku polskim do 1600 roku*, Poznań.
- Długosz-Kurczabowa K., 1998, *Charakterystyka językowa ekumenicznego przekładu „Ewangelii św. Mateusza”*, „Przegląd Humanistyczny”, z. 4, s. 65–96.
- EB – Alexander P. (red.), 1997, *Encyklopedia Biblii*, Warszawa.

- Kiedzik M., 2001, *Słowo wstępne redakcji naukowej Nowego Testamentu*, [w:] *Pismo Święte Nowego Testamentu i Psalmi: przekład ekumeniczny z języków oryginalnych*, Warszawa, s. XV–XVIII.
- Lisowski T., 2010, *Sola Scriptura. Leksyka Nowego Testamentu Biblii Gdańskiej (1632) na tle porównawczym. Ujęcie kwantytatywno-dystrybucyjne*, Poznań.
- Majewski M., 2013, *jak przekłady zmieniają Biblię. O teorii i praktyce tłumaczenia Pisma Świętego*, Kraków, <https://upjp2.academia.edu/MarcinMajewski> [dostęp 31.10.2016].
- Pietkiewicz R., 2002, *Pismo Święte w języku polskim w latach 1518–1638. Sytuacja wyznaniowa w Polsce a rozwój edytorstwa biblijnego*, Wrocław, dostęp online: <http://digital.fides.org.pl/Content/728/Pietkiewicz-Doktorat.pdf> [dostęp 1.11.2016].
- Rops D., 1965, *Życie codzienne w Palestynie w czasach Chrystusa*, Poznań-Warszawa-Lublin.
- SEJPBor – Boryś W., 2005, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków.
- SPXVI – *Słownik polszczyzny XVI wieku* (1966–), Mayenowa M. R., Pepłowski F. (red.) t. 1-34, Mrowcewicz P., Potoniec P. (red.) od t. 35 do hasła ROWNY, Wrocław-Warszawa.
- SStp – *Słownik staropolski*, 1953-2002, Urbańczyk S. (red.) t. 1-9, W. Twardzik (red.) t. 9-11, Warszawa-Kraków.
- STB – Packer J. I., Tenney M. C., 2007, *Słownik tła Biblii*, Warszawa.
- Szeruda J., 1959, *Projekt nowego polskiego przekładu Biblii*, „Chrześcijanin”, nr 1-3, s. 7-14.
- Szurek M., 2013, *Z dziejów polszczyzny biblijnej. Biblia Wujka (1599) a Biblia Gdańska (1632)*, Kraków.
- Walczak B., 1999, *W sprawie języka współczesnych przekładów Biblii (Głos w dyskusji)*, [w:] Adamek Z., Koziara S. (red.), *Od Biblii Wujka do współczesnego języka religijnego*, Tarnów, s. 79-85.
- Wight F.H., 2001, *Obyczaje krajów biblijnych*, Warszawa.

The impact of the sixteenth-century translations of the Gospels on subsequent translations – the comparative analysis of the vocabulary relating to clothing

Summary

The article shows the results of the comparative analysis of the lexis relating to clothing excerpted from the sixteenth century Gospels translations into the Polish language (the Brest Bible, the Leopolda's Bible or the Jakub Wujek Bible) and from the subsequent translations: the Gdanska Bible, the Millennium Bible (the first edition in 1965), the Warsaw Bible (the complete edition in 1975) and the ecumenical translation of the New Testament (printed in 2001). The research consists in verifying that the Palestinian reality described in the 17th and 20th century translations became characterized by the renaissance lexis and there are similarities between the translations.

Key words: lexis, clothes, Gospels, 16th century, contemporary translations of the Bible

Słowa kluczowe: leksyka, ubiór, Ewangelie, XVI wiek, współczesne przekłady Biblii